

I. Κ. ΧΑΣΙΩΤΗΣ

Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας Α.Π.Θ.

ΜΝΗΜΗ ΕΛΛΗΣ ΣΚΟΠΕΤΕΑ (1951-2002)

Ο δάσκαλος που είναι υποχρεωμένος —και μάλιστα στο τέρας της ακαδημαϊκής του θητείας— να αναφερθεί στο έργο ενός μαθητή του που τον χάνει πάνω στην ακμή της σταδιοδρομίας του, διακατέχεται από κάποια αδικαιολόγητα, αλλά αναπότρεπτα αισθήματα ενοχής για την φυσική αντιστροφή στις επιλογές της μοίρας· κι αυτό, πέρα από τη θλίψη που φέρνει η μόνιμη πια απουσία ενός παλιού και αγαπημένου συνεργάτη του. Αλλά η απουσία τής Έλλης Σκοπετέα προκαλεί σε όλους, όσοι για πολλά χρόνια συμβιώσαμε μαζί της στον ίδιο πανεπιστημιακό χώρο, και ένα πρόσθετο αίσθημα αδικίας. Όχι μόνο γιατί ο θάνατος βιάστηκε πολύ να την αποσπάσει από κοντά μας, αλλά και γιατί το έκανε παράταιρα, σε μια περίοδο της ζωής της που τη διαπότιζε —μετά από αρκετή καθυστέρηση— η αισιοδοξία. Ήταν μια αισιοδοξία που οφειλόταν κατά κύριο λόγο στην προσωπική της ζωή, αλλά που ενισχυόταν και από την επίλεκτη θέση της στον κόσμο της σύγχρονης ελληνικής ιστοριογραφίας και, κυρίως, από την καρποφορία τού εκπαιδευτικού της έργου στο Πανεπιστήμιο. Την πρώτη, την επιστημονική καταξίωση, την κέρδισε με την έρευνα και τη συγγραφή (που εντεινόταν με το πέρασμα του χρόνου)· τη δεύτερη, την ακαδημαϊκή, άρχισε να την κατακτά με τους ολοένα και περισσότερους άξιους μαθητές της.

Η γαλήνη και η διακριτικότητα που χαρακτηρίζαν την κοινωνική της συμπεριφορά την εμφάνιζαν εξωτερικά σαν έναν άνθρωπο ήρεμο και μάλλον καθησυχασμένο. Η εικόνα αυτή ήταν παραπλανητική: Η Έλλη Σκοπετέα ήταν γεμάτη ασίγαστες ανησυχίες και διαρκείς επιστημονικές αμφιβολίες. Ακόμα και μετά την αποφοίτησή της το 1972 από το τότε Τμήμα Βυζαντινών και Νεοελληνικών Σπουδών (BNEΣ) της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, αμφιταλαντευόταν βασανιστικά, αν θα στρεφόταν στη νεοελληνική φιλολογία —προς την οποία την ωθούσαν το λογοτεχνικό της ταλέντο και το οξύτατο φιλολογικό της αισθητήριο— ή στην ιστορία. Και η επιλογή της δεύτερης έγινε μετά από επίπονη διαδικασία: Τελικά

στράφηκε στην ιστορία επειδή χωρίς επαρκή ιστορική παιδεία αδυνατούσε, όπως σημείωσε κάπου η ίδια, να κατανοήσει «ορισμένα νεοελληνικά φαινόμενα». Ιδιαίτερα τα λογοτεχνικά κείμενα, αποκομμένα από τα ιστορικά τους συμφραζόμενα, της φαίνονταν σχεδόν σαν ακατανόητα παιχνίδια του λόγου.

Αλλά και η εξοικείωση με τη νεοελληνική ιστορία χωρίς την ένταξή της στον βαλκανικό της περίγυρο τής φαινόταν επίσης μονοδιάστατη γι' αυτό και άρχισε να μελετά από νωρίς την ιστορία (και τη λογοτεχνία) των γειτονικών λαών, ιδιαίτερα των Σέρβων. Από τις αρχές του 1975 ως το θέρος του 1977 παρακολούθησε μεταπτυχιακά σεμινάρια στο Τμήμα Βαλκανικών Σπουδών της Φιλοσοφικής Σχολής του Βελιγραδίου. Από τις σπουδές αυτές δεν απέκτησε κανένα δίπλωμα· η Σκοπετέα δεν ήταν άνθρωπος που συσώρευε ακαδημαϊκούς τίτλους. Η διετής μαθητεία της, εξάλλου, κοντά στον διακεκριμένο Σέρβο ιστορικό Radovan Samardžić (†1993) της αρκούσε· επιπλέον, η μαθητεία εκείνη αποδείχτηκε και καταλυτική στην τελική επιλογή της νεότερης ιστορίας στη θέση της νεοελληνικής φιλολογίας. Και έγινε πια μη αναστρέψιμη μετά το διορισμό της, το 1977, ως βοηθού στο Σπουδαστήριο της Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

Παρ' όλα αυτά, η μια επιστήμη δεν έπαψε — ευτυχώς — να υπηρετεί την άλλη: Η Σκοπετέα συνδύαζε τη φιλολογική κριτική των πηγών της με την ενδελεχή ιστορική τους ανάλυση· επιπλέον, όλα τα ιστορικά της κείμενα διαθέτουν, εκτός από τη διεπιστημονικότητα, και μίαν από τις ολοένα και πιο σπάνιες αρετές της δόκιμης ιστοριογραφίας: την επίπονη γλωσσική επεξεργασία. Στην περίπτωση της μάλιστα η βασανιστική αυτή επεξεργασία, ενώ, από το ένα μέρος, περιόριζε εύλογα τον αριθμό και τον όγκο των δημοσιευμάτων της, απέληγε, από την άλλη, σε αξιοζήλευτους συνδυασμούς πυκνής ιστορικής σκέψης και γλαφυρού, συχνά λογοτεχνικού, δοκιμιακού ύφους. Το τελευταίο αυτό ταλέντο της εκτιμήθηκε ως αυτόνομη αρετή του δημοσιευμένου έργου της, και δικαιολογημένα.

Ο ανήσυχος χαρακτήρας της δεν την άφηνε να αποδεχτεί αρετές από τις καθιερωμένες ερμηνευτικές αντιλήψεις της νεοελληνικής ιστοριογραφίας. Ωστόσο, παρά τα επιφαινόμενα, η διαφοροποίησή της (που σε μερικούς φάνηκε ως ανατρεπτικότητα) δεν αφορά τη μεθοδολογία· η Έλλη Σκοπετέα αποστρεφόταν ασφαλώς τη συμβατικότητα, αλλά δεν απεμπολούσε τις βασικές, διαχρονικές αρετές της παραδοσιακής ιστοριογραφίας: την αρχειακή έρευνα, τη βιβλιογραφική τεκμηρίωση (επιλεκτική, όχι επιδεικτική), την πρόποσα αποστασιοποίηση από τα πρόσωπα και τα φαινόμενα που μελετά κλπ. Επιπλέον, κινήθηκε θεματολογικά στον χώρο της πολιτικής ιστορίας και μάλιστα σε μια ευρεία θεματική ενότητα, καθιερωμένη πια εδώ και δεκαετίες στον

Τομέα της Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας του Τμήματός μας: το Ανατολικό Ζήτημα, ιδιαίτερα κατά τον 19ο και τις αρχές του 20ού αιώνα. Αξιοποίησε βέβαια τα θετικά στοιχεία που προέκυψαν από τη μεταπολεμική ανανέωση των ανθρωπιστικών επιστημών, αλλά απέφυγε με περίσκεψη την προσκόλλησή της σε ιστορικές «σχολές» και ιστοριογραφικές μόδες, όπως άλλωστε απέφυγε και στον ιστορικό της λόγο τις νεολογιστικές (φρασεολογικές και λεξιλογικές) τάσεις αρκετών σύγχρονων δοκιμιογράφων. Έτσι, οι αναλύσεις της γίνονται, από το ένα μέρος, χωρίς καταφυγή σε προκατασκευασμένα μοντέλα ερμηνείας των ιστορικών φαινομένων (π.χ. στα δυτικογενή στερεότυπα του εθνικισμού και του «οριενταλισμού») και, από το άλλο, χωρίς υποχωρήσεις στα καθιερωμένα βαλκανικά σύνδρομα, ιδεολογικά και εθνοκεντρικά, ιδίως αυτά (ως δείγματα θα μπορούσαν εδώ να αναφερθούν δύο μικρές μελέτες της, που παρουσιάστηκαν σχεδόν ταυτόχρονα: «Βαλκανικές εθνικές συνειδήσεις στις παραμονές των Βαλκανικών Πολέμων», *Η Ελλάδα των Βαλκανικών Πολέμων, 1910-1914*, Αθήνα 1993, 233-242, και «Μακεδονικό και Ανατολικό Ζήτημα», *Τα Ιστορικά* 18-19 [1993] 142-150).

Και αν για τα πρώτα απλά αδιαφορούσε, για τα δεύτερα ήταν αμείλικτη. Στο πρώτο της κιόλας δημοσίευμα («Μεγάλη Ιδέα και βαλκανικός εθνικισμός», *Ο Πολίτης* 40 [1981] 66-74), παίρνοντας αφορμή από το έργο δύο γνωστών Βουλγάρων βαλκανιολόγων, προχωρεί σε εύστοχες παρατηρήσεις σχετικά με τη μοιραία επίδραση που ασκούν στον ιστορικό η εθνικότητά του και η (συνειδητή ή «αυτόματη») συστράτευσή του στην υπόθεση της διαφύλαξης της «εθνικής περιουσίας του παρελθόντος» (κατά την έκφραση της ίδιας). Ανάλογη είναι και η συγκριτική προσέγγιση της σύγχρονης τουρκικής ιστοριογραφίας που επιχείρησε αρκετά χρόνια αργότερα (στη μελέτη της «Βαλκανικές εθνικές ιστορίες», *Έθνος-Κράτος-Εθνικισμός*, Αθήνα 1995, 305-317). Το επιστημονικό θάρρος της το υπογραμμίζει κυρίως η κριτική της «υποκειμενικότητας» των Ελλήνων μελετητών του Διαφωτισμού: Ξεκινώντας από τη βιογραφία του Κωνσταντίνου Παπαρηγοπούλου από τον Κ. Θ. Δημαρά, περνά στη μεθοδολογία που ακολούθησε ο βιογράφος του και μάλιστα στο καθαυτό πεδίο της ειδικότητάς του, στη λεγόμενη «ιστορία των ιδεών» («Ο Κωνσταντίνος Παπαρηγόπουλος του Κ. Θ. Δημαρά, και μερικές σκέψεις περί εθνικής ιστοριογραφίας», *Σύγχρονα Θέματα* 35-37 [1988] 286-294). Πρόκειται για τη μοναδική, από όσο ξέρω, επιστημονικά αξιόπιστη αμφισβήτηση του τρόπου με τον οποίο ο «γενάρχης» μιας δεσπόζουσας (και κάπως αλαζονικής τότε) γενιάς νεοελληνιστών «εισηγήθηκε» το ιστοριογραφικό αυτό είδος στην Ελλάδα.

Αλλά δεν έμεινε μόνο στην κριτική· πέρασε στην πράξη με υποδειγματικές έρευνες στον τομέα ακριβώς αυτόν της πολιτικής ιστορίας: την «ιστορία των

ιδεών» ή μάλλον των ιδεολογιών (όπως π.χ. στην υπό έκδοση ανακοίνωσή της σε συνέδριο του 1987 «Ελληνικός Διαφωτισμός: Μια προβληματική μαθητεία στη Δυτική Ευρώπη», και στη μελέτη «Greek and Serbian Enlightenment: A Comparative Approach», *Proceedings of the Fifth Greek-Serbian Symposium*, Θεσσαλονίκη 1991, 201-209). Περισσότερο εντυπωσίασε με τη διδακτορική της διατριβή, που πρωτοκυκλοφόρησε στη Θεσσαλονίκη το 1984 με τον εύστοχο τίτλο *Το «πρότυπο βασίλειο» και η Μεγάλη Ιδέα. Όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα, 1830-1880* (Αθήνα 1988², επανέκδ. Αθήνα 1994). Στο έργο αυτό αναλύονται — με βάση όχι τόσο τη νεότερη βιβλιογραφία όσο, κυρίως, τις έντυπες πηγές της εποχής — οι πολλαπλοί παράγοντες που συνδιαμόρφωσαν την εθνική αυτογνωσία κατά την πρώτη πεντηκονταετία της ζωής του νεοελληνικού βασιλείου. Επιπλέον, υπονομεύονται και οι καθιερωμένες απόψεις για την αποδοχή από την τότε ελλαδική κοινωνία αρκετών στερεοτύπων του νεοελληνικού εθνικισμού, με πρώτη και καλύτερη τη Μεγάλη Ιδέα. Τέλος, *Το «πρότυπο βασίλειο»* ξεχωρίζει και για μιαν ακόμα αρετή: αποτελεί, κατά τη γνώμη μου, το εγκυρότερο και οπωσδήποτε το ευρηματικότερο (στη σύγχρονη ελληνική ιστοριογραφική παραγωγή) δείγμα αξιοποίησης της αρθρογραφίας του ημερήσιου και περιοδικού τύπου στη μελέτη του ελληνικού 19ου αιώνα.

Η περιδιάβασή της στον χώρο της νεοελληνικής και της βαλκανικής ιστορίας δεν την απάλλαξε από τις φοβίες του ιστοριογραφικού απομονωτισμού. Γι' αυτό και σύντομα «ανοίχτηκε» από τη μελέτη της βαλκανικής περιφέρειας στους ευρύτερους ορίζοντες της δυτικοευρωπαϊκής ιστορίας, πάντοτε στον χώρο των ιδεολογιών· από εκεί επέστρεψε με μια πολυεδρικότερη θεώρηση της «καθ' ημάς Ανατολής» (βλ. π.χ. τις μελέτες της «Orientalizam i Balkan», *Istorijski Casopis* 38 [1991] 131-143, και «The Balkans and Modern European History», *Teaching Modern European History. Experiences and Prospects*, Szeged 1992, 49-56). Οι περισσότεροι βέβαια Νεοέλληνες ιστορικοί αποκτούν αργά ή γρήγορα συνείδηση της ανάγκης για την αμφίδρομη αυτή μετακίνηση στα τρία επίπεδα: το ελληνικό, το διαβαλκανικό και το δυτικοευρωπαϊκό, που αποδεικνύεται τελικά και παγκόσμιο. Αλλά ελάχιστοι αφηφούν τις μεγάλες θυσίες που απαιτεί ένα τέτοιο εγχείρημα· και όταν το επιχειρούν, δεν έχουν κατά κανόνα τις προϋποθέσεις να το φέρουν εις πέρας με τρόπο ουσιαστικό και πρωτότυπο. Η Έλλη Σκοπετέα το επέτυχε για δύο κυρίως λόγους. Καταρχήν χάρη στην αριστοκρατική, θα λέγαμε, περιφρόνησή της για το «κόστος» αυτών των «ανοιγμάτων»: δεν ήθελε να είναι, για να χρησιμοποιήσω έναν δικό της ποιητικό χαρακτηρισμό, «φρόνιμη κλεψύδρα», δηλαδή δεν δίσταζε να θυσιάσει και χρόνο και πόνο, αλλά και επαγγελματικές ευκαιρίες, προκειμένου να διευρύνει τα γεωγραφικά, χρονικά και διεπιστημονικά όρια της ιστορικής της προβληματικής. Ο δεύτερος λόγος έχει να κάνει με τα εφόδια που

διέθετε: στέρη παιδεία (και μάλιστα σε ποικίλα γνωσιολογικά και επιστημολογικά πεδία), εντυπωσιακή γλωσσομάθεια (ήταν σε θέση να χρησιμοποιεί τη βιβλιογραφία σε 6-7 γλώσσες), ασκητική ζωή και σχεδόν απάνθρωπη εργατικότητα. Και όλα αυτά, συνδυασμένα με ευφάνταστη ερευνητικότητα και μεγάλη ικανότητα στη γραπτή αποτύπωση του ιστορικού προϊόντος σε πυκνό και, ταυτόχρονα, ζωντανό, σαφέστατο επιστημονικό λόγο.

Τα προσόντα της αυτά διακρίνονται περισσότερο στη δεύτερη μονογραφία της. Το βιβλίο της *Η Δύση της Ανατολής. Εικόνες από το τέλος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας* (Αθήνα 1992), συνιστά το μεγάλο άλμα της Έλλης Σκοπετέα, σε σχέση με τη διδακτορική της διατριβή. Από το ελλαδικό βασίλειο ξανοίγεται στον ευρύτερο και πολυπλοκότερο κόσμο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας τού τέλους του 19ου και των αρχών του 20ού αιώνα· και, το σπουδαιότερο, από τη «βαλκανική» οπτική γωνία, από την οποία μελετούσε τις απηγήσεις των ευρωπαϊκών ιδεολογικών ρευμάτων στην «καθ' ημάς Ανατολή», μετακινείται στην καθαυτό δυτικοευρωπαϊκή. Παρά τον υπότιτλο της εργασίας, στόχος της ήταν να αναπλάσει την «εικόνα» (ή μάλλον τις «εικόνες») που διαμορφώθηκαν στην Εσπερία για τους λαούς της «Ανατολής»· κι αυτό, σε μια κρίσιμη φάση του Ανατολικού Ζητήματος, κατά την οποία κρίνονταν και η τύχη του αμφιλεγόμενου εκδυτικισμού και η ίδια η ύπαρξη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, τουλάχιστον στο ευρωπαϊκό της τμήμα. Επιπλέον, ξεκινώντας από τις δυτικές εκτιμήσεις του πολυποίκιλου οθωμανικού κόσμου, που (με τα εξ Ανατολής εκπεμπόμενα ερεθίσματα) προβάλλονταν σε διάφορα δυτικά έντυπα της εποχής, επιχειρεί να διεισδύσει στα αξιολογικά κριτήρια, τις σκοπιμότητες και τις αντιλήψεις που υπαγόρευαν αυτά τα κείμενα. Είναι προφανές ότι το ετερόκλητο πληροφοριακό υλικό που χρησιμοποιήθηκε αναπόφευκτα στην εργασία αυτή —και που δίνει την εντύπωση καλειδοσκοπίου— απαιτούσε, για να ταξινομηθεί και να συντεθεί, μιαν εξαιρετικά αναπτυγμένη αφαιρετική και συνδυαστική ικανότητα. Η ικανότητα αυτή φαίνεται τόσο στη σύνθεση όσο και στην επιγραμματικότητα και την ευστοχία των παρατηρήσεων και χαρακτηρισμών προσώπων και καταστάσεων. Η υποστήριξή τους, επιπλέον, με ευρηματικά παραδείγματα, αλλά και με τη γλαφυρότητα της αφήγησης, καθιστούν την ανάγνωση του βιβλίου αυτού αληθινή απόλαυση, τουλάχιστον στον αναγνώστη που είναι εξοικειωμένος με το δαιδαλώδες ιστορικό τοπίο της εποχής.

Πολύ νωρίς η Σκοπετέα παρέκαμψε τις θεματολογικές προτιμήσεις της κατεστημένης ελληνικής ιστοριογραφίας, ιδιαίτερα στη μελέτη του Ανατολικού Ζητήματος. Έχοντας επισημάνει τις διαφορές ανάμεσα στην πολιτική των βαλκανικών κρατών και στις ιδιωτικές πρωτοβουλίες που αφορούσαν τις διαβαλκανικές σχέσεις κατά τον 19ο αιώνα, στράφηκε στις δεύτερες· αναζήτησε

δηλαδή παράγοντες τους οποίους οι ιστορικοί, στην προσπάθειά τους να ανιχνεύουν το πολιτικό κλίμα που επικρατούσε στη μια και στην άλλη πλευρά των συνόρων, τους παραβλέπουν, όταν δεν τους αγνοούν επιδεικτικά. Παρά τις τεχνικές δυσκολίες που παρουσιάζει η προσέγγιση αυτής της «αθέατης» πλευράς της ιστορίας (δυσκολίες που ξεκινούν κυρίως από τη λυμφατικότητα ή και την παντελή έλλειψη πηγών στα κρατικά αρχεία για τη δράση ατόμων που κινούνται πέρα από την επίσημη κρατική πολιτική), η στροφή της Σκοπετέα προς τους ανεπίσημους εκφραστές ιδεολογικών τάσεων και ουτοπικών, κατά κανόνα, πολιτικών πρωτοβουλιών αποδείχτηκε αρκετά παραγωγική. Πρώτο δείγμα η μελέτη για το ρόλο στην κρίση του 1875-1878 του Λεωνίδα Βούλγαρη («Grčka i saradnja na Balkanu, 1875-1878: Slučaj Leonide Vulgarija» [Η Ελλάδα και η συνεργασία στα Βαλκάνια: Η περίπτωση του Λεωνίδα Βούλγαρη], *Istorijski Časopis* 28 [1981] 89-104), μιας προσωπικότητας του ελληνικού 19ου αιώνα, η οποία, μολονότι απασχόλησε αρκετά την κοινή γνώμη της εποχής, αντιμετωπίστηκε από την ελληνική ιστοριογραφία σαν γραφική μάλλον περίπτωση πολιτικής πολυπραγμοσύνης.

Ο σημαντικότερος, πάντως, καρπός αυτής της στροφής είναι η μονογραφία της για τον Jakob Philipp Fallmerayer (1790-1861) με τίτλο: *Φαλμεράιερ. Τεχνάσματα του αντιπάλου δέους* (Αθήνα 1999). Η Έλλη Σκοπετέα δεν απασχολείται με τις αντιδικίες που προκάλεσαν στην Ελλάδα και την Ευρώπη οι λεγόμενες «θεωρίες» του Γερμανού ιστορικού, ούτε καν με τη θέση τους στη διαμόρφωση της νεοελληνικής εθνικής συνείδησης· την ενδιαφέρουν τα κίνητρα που τον οδήγησαν στη συγγραφή καταρχήν της *Ιστορίας της χερσονήσου του Μωρέως* (1830, 1836), αλλά και της προγενέστερης *Ιστορίας της Αυτοκρατορίας της Τραπεζούντας* (1827). Τα κίνητρα αυτά η συγγραφέας τα βρίσκει στο πνευματικό περιβάλλον της Βαναρίας, μέσα στο οποίο έζησε ο Fallmerayer, ή μάλλον, για να χρησιμοποιήσω μια φράση της ίδιας, «μέσα στα στερεότυπα που κληρονόμησε από προγενεστέρους του ή συμμερίστηκε με συγχρόνους του». Ουσιαστικά λοιπόν ο Fallmerayer «μεταφέρει την Ανατολή — το αντίπαλον δέος — στην καρδιά του ευρωπαϊκού παρελθόντος και του ευρωπαϊκού παρόντος· ως το συνεχώς μεταμφιεζόμενο ‘Άλλο’ μέσα στην ίδια την ευρωπαϊκή υπόσταση». Είναι προφανές ότι η μελέτη ανήκει στην ιστορία των ιδεολογιών στη δυτική (ή μάλλον στην κεντρική) Ευρώπη. Οι στόχοι και το πρωτογενές υλικό της εργασίας, ιδιαίτερα το δύσχηστο χειρόγραφο ημερολόγιο του ίδιου του Fallmerayer, υπογραμμίζουν το μέγεθος — τουλάχιστον με βάση τα συνηθισμένα ελληνικά δεδομένα — του ερευνητικού μόχθου της Έλλης Σκοπετέα. Το αποτέλεσμα της προσπάθειας αυτής ανταγωνίζεται με περισσή επάρκεια μερικά από τα καλύτερα δείγματα του συγχρόνου δυτικο-ευρωπαϊκού ιστοριογραφικού λόγου. Περισσότερο βέβαια να επαναλάβω ότι και

το βιβλίο της αυτό έχει — και μάλιστα αυξημένες — τις αρετές της ιστορικής προβληματικής και της πυκνής αφηγηματικότητας που χαρακτηρίζουν και τις άλλες εργασίες της.

Είπαμε ότι το συγγραφικό έργο της Σκοπετέα γνώρισε εξαρχής — και δικαιολογημένα — μιαν ασυνήθιστη για νέον Έλληνα ιστορικό αποδοχή. Παρ' όλα αυτά, η Έλλη παρέμεινε άκρως επιφυλακτική στις εγκωμιαστικές αναφορές στο έργο της (που γίνονταν συχνά από μάλλον άσχετους θαυμαστές). Διατηρούσε πάντα, όπως άλλωστε συμβαίνει σε κάθε προβληματιζόμενο επιστήμονα, τις αμφιβολίες της για την τελική επιτυχία και τη σημασία των ιστορικών της αναζητήσεων· το υπαινίσσεται η ίδια σαρκαστικά σε ένα δεκαπεντασύλλαβο ποίημά της με τον ενδεικτικό τίτλο «Δυστυχία του ιστοριοδίφη»:

*Παίρνεις τους δρόμους πάρωρα νεκρούς να κυνηγήσεις,
μα πλάκωσαν οι παγωνιές κι οι δύστιχοι δε λιώσαν...*

Ιδιαίτερη διστακτικότητα χαρακτήριζε τον προφορικό της λόγο: στη φλυαρία των συνομιλητών της αντέτασσε κατά κανόνα τη δική της εκκωφαντική σιωπή. Η τακτική της αυτή φαινόταν περισσότερο στις ανοιχτές ακαδημαϊκές εκδηλώσεις, στις οποίες ήταν υποχρεωμένη να συμμετέχει. Ανάλογη ήταν και η αμηχανία της μπροστά στα μεγάλα ακροατήρια: Η Έλλη Σκοπετέα ήταν άνθρωπος του κλειστού σπουδαστηρίου (όπου άλλωστε απέκτησε και τους καθαυτό μαθητές της), όχι του ανοιχτού αμφιθεάτρου (όπου κατά κανόνα επιθυμούν να διακρίνονται, κι ας μη το ομολογούν, οι περισσότεροι πανεπιστημιακοί διδάσκαλοι). Σε ένα ποίημά της μάλιστα αυτοσαρκάζει αυτή τη «δυστυχία του επιστήμονα», όπως την αποκαλεί:

*Κι είσαι μπροστά στο ίδιο πάντα ακροατήριο
ο μόνος ηθοποιός που αγόρασε εισιτήριο.*

Αλλά η διστακτικότητα και η φαινομενική δειλία του προφορικού της λόγου μετατρέπóταν σε απροκάλυπτη γενναιότητα στον γραπτό, όπου, άλλωστε, και διακρίθηκε. Και πραγματικά, όλα τα δημοσιευμένα κείμενά της δείχνουν έναν επιστήμονα θαρραλέο, που δε διστάζει να αμφισβητεί, όπως είπαμε, καθιερωμένες αυθεντίες, και να προσεγγίζει εικονοκλαστικά (αλλά νηφάλια και μόνον όταν χρειάζεται) παγιωμένες ιστορικές ερμηνείες και ιστοριογραφικές αντιλήψεις. Επιπλέον, αποτελούν, όπως είπαμε, δείγματα μιας εξαιρετικά ώριμης και σύνθετης ιστοριογραφικής γραφής, γοητευτικής και αξιοζήλευτης για πολλούς, άπιαστης για τους περισσότερους. Σε τελευταία ανάλυση, εκείνο που μετρά στην αξία ενός επιστήμονα είναι η μεταθανάτια τύχη του έργου του. Από την άποψη αυτή η Έλλη Σκοπετέα πρόλαβε, πριν μας αφήσει οριστικά, να καταθέσει για τους επερχόμενους μιαν ιστοριογραφική παρακαταθήκη, που σίγουρα δεν απειλείται από τη λήθη.

Μελετήματα Έλλης Σκοπετέα

1. «Μεγάλη Ιδέα και βαλκανικός εθνικισμός (Απόψεις Βουλγάρων ιστορικών)», *Ο Πολίτης* 40 (1981) 66-74.
2. «Grčka i saradnja na Balkanu, 1875-1878: Slučaj Leonide Vulgarija» [Η Ελλάδα και η συνεργασία στα Βαλκάνια: Η περίπτωση του Λεωνίδα Βούλγαρη], *Istorijski Časopis* 28 (1981) 89-104.
3. «Νεότερα περί του Φερνάνζη», *Χάρτης* 5/6 (1983) 669-676.
4. *Το «πρότυπο βασιλείο» και η Μεγάλη Ιδέα. Όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα, 1830-1880* (Θεσσαλονίκη 1984, Αθήνα 1988², επανέκδ. Αθήνα 1994, σελ. 456).
5. «1848: Ευρωπαϊκή επανάσταση και ελληνικές ιστοριογραφικές αδράνειες (με αφορομή δύο μελέτες)», *Μνήμων* 11 (1987) 287-310.
6. *Ιδεολογικά ρεύματα στη δυτική Ευρώπη, 1789-1848*, Θεσσαλονίκη 1988, σελ. 233 [Ανθολόγιο μερικών από τα σημαντικότερα κείμενα της ιδεολογικής ιστορίας της νεότερης Ευρώπης σε απόδοση από την Ε.Σ.].
7. «Ο Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος του Κ. Θ. Δημαρά και μερικές σκέψεις περί εθνικής ιστοριογραφίας», *Σύγχρονα Θέματα* 35-37 (1988) 286-294.
8. «Greek and Serbian Enlightenment: A Comparative Approach», *Proceedings of the Fifth Greek-Serbian Symposium (Thessaloniki and Volos, 9-12 October 1987)*, Θεσσαλονίκη 1991, 201-209.
9. «Orijentalizam i Balkan», *Istorijski Časopis* 38 [1991] 131-143.
10. «The Balkans and Modern European History», *Teaching Modern European History. Experiences and Prospects*, Szeged 1992, 49-56.
11. *Η Δύση της Ανατολής. Εικόνες από το τέλος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, Αθήνα 1992, σελ. 200.
12. «Βαλκανικές εθνικές συνειδήσεις στις παραμονές των Βαλκανικών Πολέμων», *Η Ελλάδα των Βαλκανικών Πολέμων, 1910-1914*, Αθήνα 1993, 233-242.
13. «Μακεδονικό και Ανατολικό Ζήτημα», *Τα Ιστορικά* 18-19 (1993) 143-150.
14. «Βαλκανικές εθνικές ιστορίες», *Έθνος - Κράτος - Εθνικισμός (Επιστημονικό συμπόσιο: 21-22 Ιανουαρίου 1994)*, Αθήνα 1995, 305-317.
15. «Ασθενείς και ισχυροί των Βαλκανίων», «Strong» and «Weak» Languages in the European Union. Aspects of Linguistic Hegemonism. *Proceedings of an International Conference*, Θεσσαλονίκη 1997, 655-659.
16. «Ποιος έχει δίκιο; Και τί μας νοιάζει; Παρατηρήσεις για την διένεξη Bernal - Lefkowitz», *Σύγχρονα Θέματα* 64 (1997) 42-45.

17. Φαλμεράνεο. *Τεχνάσματα του αντιπάλου δέους*, Αθήνα 1999, σελ. 188.
18. «Οι Έλληνες και οι εχθροί τους. Η κατάσταση του έθνους στις αρχές του εικοστού αιώνα», *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα, Α'*, Αθήνα 2000, 9-35.
19. Α.-Φ. Χριστίδης, *Γλώσσα, Πολιτική, Πολιτισμός*, Αθήνα 1999. Βιβλιοκοιλία: *Νέα Εστία*, αριθ. 1722 (Απρ. 2000), 685-688.
20. «Αρχαία, καθομιλουμένη και καθαρεύουσα ελληνική γλώσσα», *Ιστορία της ελληνικής γλώσσας. Από τις αρχές έως την ύστερη αρχαιότητα*, Θεσσαλονίκη 2001, 958-962 και 980.
21. «Έθνος και γλώσσα», *Εγκυκλοπαιδικός οδηγός για τη γλώσσα*, Θεσσαλονίκη 2001, 75-77.
22. «Ο Ρήγας και το οθωμανικό πλαίσιο του ελληνικού διαφωτισμού», *Τα Ιστορικά* 37 (2002) 275-282.
23. «The Balkans and the Notion 'Crossroads between East and West'», *Greece and the Balkans: Identities, Perceptions and Cultural Encounters Since the Enlightenment*, επιμ. Dimitris Tziouvas, 2003, 171-176.

Υπό έκδοση (σε συγκεντρωτικό τόμο μελετημάτων της)

24. «La conscience linguistique dans les Balkans, 18ème-20ème siècles», ανακοίνωση σε ημερίδα του Κέντρου Ελληνικής Γλώσσας στο πλαίσιο της έκθεσης *Exprolangues 2001* [σελ. χειρογρ. 8].
25. «Islam and Orientalism», ανακοίνωση σε επιστημονικό συνέδριο [σελ. χειρογρ. 6].
26. «Current conceptions of the Balkans», ανακοίνωση σε επιστημονικό συνέδριο [σελ. χειρογρ. 6].
27. «Το ζήτημα της ελληνικότητας στον Μεσοπόλεμο», ανακοίνωση σε επιστημονικό συνέδριο [σελ. χειρογρ. 7].
28. «Τούρκοι και Βαλκάνια», ανακοίνωση σε επιστημονικό συνέδριο [σελ. χειρογρ. 12].